

Doktorske studije
Otvoreni doktorski seminar

Teorijska analiza osnovnih stanovišta kolektivnog sećanja

Profesor
dr Miroљjub Jevtić

Student:
Strahinja Subotić 32/2016

Beograd
april-maj 2018. godine

Sadržaj

I Uvod.....	2
II Tri osnovna stanovišta prilikom proučavanja kolektivnog sećanja	3
II. 1 Individualističko stanovište	3
II. 2 Kolektivističko stanovište	4
II. 3 Institucionalno stanovište	7
III Diskrepanca između istorije i kolektivnog sećanja	13
IV Umesto zaključka	15
Bibliografija	16

I Uvod

Sećanja predstavljaju sastavni deo svake individue i kao takva, zauzimaju značajno mesto prilikom svakodnevnog delovanja ljudi. Ona se na najopštiji način mogu definisati kao mogućnost prisećanja događaja iz prošlosti (Poole 2008, 150), što zapravo omogućava ljudima da se pozicioniraju na vremensko-istorijskom spektrumu. Ipak, zbog višedimenzionalnog karaktera pojma sećanja, ona ne samo da utiču na način na koji pojedinci promatraju prošlost, već i na to kako poimaju sadašnjost i kreiraju budućnost. Ipak, neslaganje u naučno-istraživačkoj literaturi nastaje prilikom promatranja i analiziranja „kolektivne“ komponente sećanja, koja podrazumeva sećanje koje nadilazi individualne aktere. Stoga, pojam kolektivnog sećanja se najjednostavnije može definisati kao „rasprostranjena percepcija prošlosti političke zajednice“ (Dokić, 2012, 30). Dodatno, ukoliko se ovaj koncept posmatra iz šire perspektive, primetićemo da se on ne tiče samo prošlosti, već podrazumeva povezanje prošlosti, sadašnjosti i budućnosti u uprošćeni narativ (Bell, 2006, 1), pa iz tog razloga predstavlja kompleksan i veoma relevantan pojam koji zavređuje pažnju istraživača.

Iako je prvi put termin „kolektivno sećanje“ upotrebljen od strane Huga fon Hofmanštala (Hugo von Hofmannsthal) 1902. godine, tek sa Morisom Albvašom (Maurice Halbwachs) 1925. godine ovaj pojam počinje da se posmatra kao zasebni društveni fenomen (Klein 2000, 127). Stoga, opšte je prihvaćeno da je zapravo Albvaš začetnik pojma kolektivnog sećanja, jer tek od njega ovaj pojam dobija svoje savremeno značenje. Međutim, bilo je neophodno da prođe pola veka kako bi širi krug istraživača shvatio neophodnost izučavanja kolektivnog sećanja i tek osamdesetih godina prošlog veka ovaj pojam doživljava prekretnicu. Od tog trenutka, pojam sećanja napušta okvire psihologije, u okviru koje je prvobitno nastao i prepušta se drugim društvenim disciplinama (Klein 2000, 127). Iako je zadržao svoju prisutnost u naučno-istraživačkim delatnostima i u XXI veku (Gedi i Elam 1996, 30), smatramo da njegov značaj nije u dovoljnoj meri prepoznat od strane politikologa.

Imajući u vidu da kolektivno sećanje često igra veoma važnu ulogu u društvenim i političkim odnosima (Olick 1999, 333), odlučili smo da situiramo gore pomenuti pojam unutar relevantnih rasprava u naučno-istraživačkoj literaturi. Iz tog razloga smo definisali tri različita polazišta sa kojih se može izučavati ovaj pojam: individualističko, kolektivističko i institucionalno. Ova

polazišta su u ovom radu predstavljena kao „idealni tipovi“, što nam omogućava da napravimo jasnu teorijsku razliku između njih i utvrdimo njihove različite implikacije prilikom vršenja analiza.¹ Međutim, uprkos vidnim razlikama ovih stanovišta, treba napomenuti ona nisu u potpunosti odvojena jedna od drugih. Kao takva, ona u određenoj meri sadrže međusobna preklapanja, o čemu je kasnije biti reči. U nastavku se svako od ovih stanovišta zasebno predstavlja i analizira. Jedino njihovim jasnim razlikovanjem se može odrediti i paradigma našeg doktorskog rada. Uz to, ti naponi će nam omogućiti bolje razumevanje nastanka koncepta kolektivnog sećanja i njegovog evolutivnog razvoja.

II Tri osnovna stanovišta prilikom proučavanja kolektivnog sećanja

II. 1 Individualističko stanovište

U naučno-istraživačkoj literaturi individualističko stanovište se izdvaja od drugih, jer prilično jasno izdvaja svoju jedinicu analize – pojedinačne aktere. Polazeći od metodološkog individualizma, zagovornici ovog stanovišta opisuju sećanja kao karakteristiku koja je svojstvena isključivo individualnim akterima; stoga i odbacuju mogućnost da sećanja mogu nadilaziti nivo individue. Situirajući individualističko stanovište u politikološke okvire, primećuje se preklapanje sa teorijom racionalnog izbora, koja se takođe zasniva na metodološkom individualizmu. Džon Elster, kao vodeći predstavnik ove teorije, navodi da je pojedinačno ljudsko delovanje osnovna jedinica društvenog života, pa stoga i predstavlja osnovnu jedinicu analize (Elster 2000, 35).

Zagovornici individualističkog stanovišta pristupaju pojmu sećanja potpomognuti biologijom, pomoću koje ukazuju na činjenicu da proces pamćenja ne predstavlja ništa drugo do skladištenje sećanja koje se vrši putem neurološkog procesa koji se odvija u mozgu. S obzirom da je ovaj biološki proces moguć jedino u glavama pojedinaca, ovo stanovište naglašava da prilikom izučavanja pojma sećanja jedina jedinica analize može biti – pojedinac (a ne kolektiv). U tom kontekstu, Funkenstein navodi sledeće:

¹ Prilikom pisanja rada naišli smo na slične pokušaje i kod Jeffrey K. Olick (Olick 1999) i Richard Ned Lebow (Lebow 2006). Kada je u pitanju srpska akademska literatura, pronašli smo da se Teodor Kuljić na sistematičan način bavio ovom temom (Kuljić 2006).

[S]vest i sećanje mogu da se realizuju samo od strane individue koja deluje, koja je svesna i koja može da pamti. Kao što nacija ne može da jede ili da pleše, isto tako ne može da govori ili da se seća. Sećanje je mentalni proces, pa stoga, ono je apsolutno i kompletno personalno (Funkenstein 1989, 6).

Iz tog razloga, individualisti u velikoj meri odbacuju mogućnost povezivanja pojma sećanja sa nekim kolektivnim entitetom ili mahom umanjuju značaj kolektivne komponente sećanja. Razmatrajući pojam kolektivnog sećanja, individualisti navode da svaki izraz koji u sebi sadrži reč „kolektivno“ u suštini predstavlja krivotvorenje realnosti, jer se na taj način, prema ovim zagovornicima, apstraktnim pojmovima (kao što je reč „kolektivno“) pripisuju atributi koji se mogu naći jedino na nivou individue (Gedi i Elam 1996, 34). Stoga, nije iznenađujuće što upravo ovo stanovište nalazi svoje utočište pre svega u psihologiji, za koju Lebow kaže da izučava individualna sećanja nezavisno od konteksta (*context-free*), a u okviru koje se procesuiranje sećanja i konstrukcija narativa posmatra kao nešto što je „nezavisno od kulture, klase, generacije ili bilo kojeg drugog procesa društvene identifikacije“ (Lebow 2006, 14).

Međutim, istraživači koji zastupaju individualističko stanovište ipak nisu u potpunosti jedinstveni kada je u pitanju njihov fokus analize. Iako metodološki individualizam predstavlja ključnu komponentu ovog stanovišta, Olick navodi da postoje i individualisti koji prihvataju mogućnost analize nečega što se zove kolektivno sećanje; ipak, čak i za tu grupu istraživača, kolektivno sećanje predstavlja prostu agregaciju individualnih sećanja. Iz te perspektive, kolektiv se posmatra kao prost zbir koji nije nezavisan od individua od kojih je sačinjen, a koji se iz tog razloga može empirijski izučavati. Putem tehnike anketa, individualisti su u stanju da prikupljaju podatke na makroplanu, pomoću kojih mogu tumačiti trenutne sentimente različitih pojedinaca u društvu. Stoga, Olick adekvatno naziva ovaj pristup, dajući mu ime – stanovište „prikupljenog“ sećanja (*collected memory approach*) (Olick 1999, 338).

II. 2 Kolektivističko stanovište

Nasuprot pređašnje opisanom pristupu, kolektivističko stanovište daje primat kolektivu u odnosu na individuu prilikom izučavanja različitih pojava u društvu. Na taj način se pravi obrt i zauzima dijametralno suprotna pozicija prilikom istraživanja i odabira jedinice analize u odnosu na individualističko stanovište. Pod kolektivom se pre svega podrazumevaju skupine ljudi koje

imaju atribute koje nadilaze nivo individua, a koji ih čine jedinstvenim. Primeri kolektiva jesu društvo, država, nacija, etničke grupe i manjinske grupe, kao i porodica. Stoga, predstavnici kolektističkog stanovišta polaze od toga da je kolektivno sećanje društveni pojam, a potom dodaju da se društvene pojave ne mogu razumeti isključivim fokusiranjem na analizu pojedinaca i individualnih interesa (Štulhofer 2000, 8).

Kolevka ovog stanovišta jeste upravo sociologija. U prvi red sociologa koji su stavljali akcenat na holistički pristup prilikom izučavanja društvenih fenomena možemo izdvojiti francuskog sociologa Emila Dirkema. Ovaj sociolog objašnjava da većina naših ideja i tendencija u suštini „nisu razvijena od strane nas samih, već nam dolaze od spolja, nametljivo prodirujući u nas“ (Dirkem 1982, 52). Pod tim „spolja“ je podrazumevao društvene fenomene koji su objektivno postojeći i eksterni u odnosu na čoveka, a među kojima je uvrštavao religiju, društvene norme ili političku kulturu. Ovakve fenomene je nazivao „društvenim činjenicama“ i smatrao je da postoje i razvijaju se izvan i nezavisno od volje pojedinaca (Dirkem 1982). Koristeći ovaj okvir analize, kolektivno sećanje se može posmatrati kao objektivno postojeći nadindividualni fenomen, a koji kao takav može biti poseban predmet analize.

Upravo ovu tezu je zastupao i nastavljao direkovske struje Moris Albvaš, za kojeg smo već spomenuli da je začetnik savremenog značenja pojma kolektivnog sećanja. Posmatrano sa ontološkog stanovišta, kolektivističko tumačenje kolektivnog sećanja se može definisati kao fundacionističko. Albvaš je postao čuven u ovom polju upravo naglašavajući da sećanja individue nisu u potpunosti izolovana i zatvorena:

Da bi se prisetio sopstvene prošlosti, čoveku je često potrebno da se pozove na uspomene drugih. On se oslanja na reperne tačke koje postoje izvan njega, a koje fiksira društvo. Štaviše, funkcionisanje individualnog pamćenja nije moguće bez instrumenata kakvi su reči i ideje, koje pojedinac nije izumeo, već ih je pozajmio od sredine u kojoj živi (Halbwachs 1950, 63).

Drugim rečima, individualna sećanja zavise od konteksta u kojem nastaju. Bez konteksta, individualna sećanja gube smisao i oslonac za interpretaciju. U skladu sa ovom premisom, kolektivi predstavljaju okvire (*social frameworks*) u okviru kojih individue transformišu svoje blede predstave u jasne koncepte (Gedi i Elam 1996, 38). U tom pravcu je usmeren i Olick kada posmatra kolektivna sećanja kao javne diskurse o prošlosti, ili čak kao skup narativa i slika prošlosti koje govore u ime kolektiva (Olick 1999, 345).

Bitno je napomenuti da iako kolektivističko stanovište daje primat kolektivnom u odnosu na individualna sećanja, ono ipak ne negira postojanje potonjih. Štaviše, Albvaš je napravio klasifikaciju različitih vidova sećanja, a među koje je, pored kolektivnog, svrstao i autobiografsko; proživljeno; i istorijsko sećanje. U toj konstelaciji različitih vidova sećanja, kolektivno sećanje istupa u prvi plan, jer ono obuhvata individualna sećanja (iako se sa njima ne podudara) i razvija se u skladu sa sopstvenom logikom (Halbwachs 1950, 63). Nadovezujući se na Albvaša, Ros Pul (Ross Poole) na sledeći način predstavlja odnos u kojem se nalaze individualna i kolektivna sećanja:

Ona sećanja koja nisu podržana i potvrđena od strane prijatelja, članova porodice i kolega imaju tendenciju da blede... [U]slovi pod kojim doživljavamo i prisećamo se delova naših života zavise od jezika, konvencija i vrednosti koje su karakteristične društvenim grupama kojim pripadamo (Poole 2008, 152).

Drugim rečima, iako individue i dalje imaju mogućnost individualnog pamćenja zasnovanog na ličnom i neposrednom iskustvu, kolektiv omogućuje i pruža nadindividualno iskustvo, a tako presudno i direktno utiče na individualna sećanja. Iako postoje individualna sećanja, za kolektiviste ona gube na značaju u odnosu na kolektivna (Gedi i Elam 1996, 37). Iz tog razloga Albvaš fokus svoje analize svodi na kolektivna sećanja, a za koje navodi da su jedina „prava“ vrsta sećanja. Ovim se ukazuje da za kolektiviste kolektivno sećanje predstavlja nešto zasebno i nešto više od proste agregacije individualnih sećanja.

Međutim, iako brojni autori prihvataju da Albvašovi nalazi pružaju originalan uvid u to na koji način treba tretirati pojam kolektivnog sećanja, oni se isto tako slažu oko činjenice da Albvaš nije predstavio integrisanu paradigmu ili razvijenu teorijsku osnovu koncepta koja bi mogla da identifikuje sve strukture i aktere uključene u proces kreiranja kolektivnog sećanja (Gedi i Elam 1996, 35; Olick 1999, 336).

U potrazi za objašnjenjem načina nastanka ili kreiranja kolektivnog sećanja, Teodor Kuljić zaključuje da je u okviru kolektivističkog pristupa ipak prisutno „dirkemovsko isticanje spontanosti kolektivne svesti“ (Kuljić 2006, 158). Drugim rečima, proces razvijanja i promene kolektivnog sećanja se u okviru kolektivističkog stanovišta posmatra kao prilično *spontan*, odnosno kao da nastaje i menja se na osnovu različitih događaja tokom dužeg protoka vremena, bez ciljne usmerenosti ili svrshodnosti.

Činjenica da ovaj pristup u nedovoljnoj meri ispituje sredstva putem kojih se kolektivno sećanje kreira i menja, ostavlja prazninu koju je neophodno popuniti. Kako bismo razrešili ovu dilemu, u narednom delu predstaviceemo institucionalno stanovište.

II. 3 Institucionalno stanovište

Situirajući institucionalni pristup u odnosu na prethodno dva opisana stanovišta, možemo istaći da je veoma blizak kolektivnom, jer upravo ova dva stanovišta dele premisu da kolektivno sećanje predstavlja društveni i nadindividualni fenomen koji u značajnoj meri utiče na individualna sećanja. Međutim, ono što izdvaja institucionalni pristup u odnosu na kolektivistički jeste njegovo poimanje načina na koji se kolektivno sećanje oblikuje i menja.

Za razliku od kolektivističkog stanovišta koje sadrži ideju da se kolektivno sećanje *spontano* kreira tokom dužeg perioda, institucionalno stanovište prednost daje *artificijelnom i manipulativnom karakteru* kolektivnog sećanja (Kuljić, 2006, 150). Drugim rečima, predstavnici ovog stanovišta ističu mogućnost formiranja i preoblikovanja kolektivnog sećanja na način koji odgovara trenutnim potrebama postojećih institucija. Stoga, ovo stanovište se može nazvati i *instrumentalnim*.

Bal je instrumentalnost te vrste u kontekstu kolektivnog sećanja nazvao – kulturološkom memorijalizacijom, a koja je za njega predstavljala „aktivnost koja se događa u sadašnjosti, u kojoj je prošlost kontinuirano modifikovana i preoblikovana, dok ona nastavlja da kreira budućnost“ (Bal 1999, vii). Za Pula, kolektivno sećanje se zasniva na objektima i ustanovljenim praksama koje su predmet interpretacije i preoblikovanja od strane politike (Poole 2008, 151). Upravo on dodaje da ovo stanovište nosi u sebi i dozu konstruktivizma, s obzirom da se prošlost posmatra kao predmet sadašnjosti (Poole 2008, 157). U tom pravcu ide i Olick, koji navodi da su „simboli i duboke strukture stvarni sve dok ih individue tretiraju kao takve ili aktuelizuju kao takve u praksi“ (Olick 1999, 338).

Stoga, izuvaćanjem kolektivnog sećanja sa institucionalnog stanovišta može omogućiti istraživaćima ne samo da bolje razumeju delovanje određenog društva kao celine već i da proniknu u manipulativne napore institucija, a pojaćavajući na taj način eksplanatornu moć prilikom objašnjenja nastanka i usmerenja kolektivnog sećanja.

Imajući u vidu institucionalni pristup, ovo istraživanje prihvata ideju da političke institucije mogu presudno uticati na način na koji se to kolektivno sećanje kreira, menja i reinterpreтира. Pod političkim institucijama se podrazumevaju Vlada, Narodna skupština, predsednik, političke partije i druga tela, putem kojih deluju politički akteri, a čiji se uticaj na kolektivno sećanje može ostvariti na sledeće načine: donošenjem zakona i deklaracija, uređenjem obrazovnog sistema, memorijalizacijom putem spomenizacije i izvinjenja, kreiranjem javnog diskursa putem javnih nastupa i medija, prioritizacija u političkom programu i delovanju, itd. (Subotić 2009, 176). Drugim rečima, radi se o državi (zajedno sa njenim sveobuhvatnim aparatom) kao ključnom akteru prilikom promatranja kolektivnog sećanja.

Kao što je još Veber definisao državu kao aparat koji ima monopol nad legitimnom upotrebe sile, isto tako smatramo da država ima (velikim delom) monopol nad kreiranjem sećanja u društvu. Imajući to u vidu Bluestein sumira argumente koji navode da država može imati najveći uticaj na to kako će se kolektivno sećanje formulirati u društvu:

1. delovanje države ima simboličku moć koja fali nedržavnim akterima;
2. država predstavlja narod, pa tako izražava i utiče na nacionalni identitet njenih građana;
3. država ima jedinstvenu mogućnost da prikuplja javnu podršku i motiviše građane (Bluestein 2012, 23)

I u politikološkom smislu, sećanja dobijaju na važnosti zbog njihovog manipulativnog karaktera. Time se stavlja akcenat na mogućnost kreiranja, oblikovanja i reinterpretiranja sećanja, pre svega od strane političkih institucija i političkih aktera. Na taj način sećanja postaju oruđe koje prelazi u političku arenu, a koje kao takvo direktno može uticati na društvene sentimente. Izučavanje delovanja države predstavlja tipičan subjekt politikoloških istraživanja, pa je zato začuđujuće da se u nedovoljnoj meri izučavaju aktivnosti države na planu kolektivnog sećanja, iako, kao što smo upravo pokazali, država predstavlja entitet sa najvećim potencijalom da utiče na to kako će se kolektivno sećanje razvijati u društvu.

Todor Kuljić ovakav pristup kolektivnog sećanja naziva „ideološko-kritičkim“ pristupom, gde ističe da se radi o planskoj instrumentalizaciji prošlosti (Kuljić 2006, 142). Kao glavni inspirator ovog pristupa se navodi Erik Hobsbaum (Eric Hobsbawn), koji koristi termin „izmišljanje

tradicije“ kako bi pokazao da delovi kolektivnog sećanja mogu zapravo biti izmišljeni, konstruisani i formalno ustanovljeni:

‘Izmišljena tradicija’ se koristi u smislu jednog broja radnji ritualne ili simboličke prirode, koje se obično sprovode prema pravilima koja su otvoreno ili prikriveno prihvaćena, i koje teže da *usade* (kurziv S.S.) određene vrednosti i norme ponašanja putem ponavljanja, što automatski podrazumeva kontinuitet sa prošlošću. U stvari, tamo gde je to moguće, one obično teže da uspostave kontinuitet sa odgovarajućom istorijskom prošlošću (Hobsbawn 1983, 1).

U Srbiji se može uzeti primer grba koji se nalazi na njoj zastavi kao primer “izmišljene tradicije”. Kruna koja stoji iznad belog dvoglavog orla, obično obeležava monarhističko uređenje, što se sada za Srbiju svakako ne može reći da jeste. Uprkos tome, ustavotvorci su 2006 naveli da kruna treba da ostane i danas kao zvaničan državni simbol, uprkos tome što je Srbija republika. Ovo je jasan primer kako država koja se nalazi u turbulentnom vremenu pokušava da napravi kontinuitet sa nekadašnjom „slavnom” prošlošću. To se čini iako simboli „nasleđeni” iz prošlosti nemaju veze sa realnim stanjem u sadašnjosti. Ovo stanje potvrđujemo i našim ličnim iskustvom. Prilikom razgovora sa pripadnicima srpske populacije, nismo naišli na osobu koja bi se složila sa predlogom da bi krunu sa grba Srbije trebalo skloniti, uprkos postojećem republikanskom uređenju. Ovakva učestala praksa izmišljanja tradicija nastaje kao „kontrast između stalne promene i inovacije modernog sveta, i pokušaja da se bar neki delovi društvenog života unutar njega struktuiraju kao stabilni i nepromenljivi” (Hobsbawn 1983, 2).

Interesantno je da se i Džordž Orvel (George Orwell) bavio ovom temom na opsežan način u svom, sada već čuvenom romanu *1984*. Njegov antagonist O Brajan (O’Brien) zastupa istu ili barem sličnu tezu kao i Albvaš, navodeći da sećanja postoje samo u ljudskoj svesti, ali dodajući da upravo ta svest zavisi od kolektiva (Orwell 2006, 195-196). Međutim, Orvel ide i korak dalje, stavljajući veliki akcenat na „izmenivosti“ prošlosti. Tako on navodi da događaji iz prošlosti objektivno ne postoje, već traju samo u pisanim dokumentima i ljudskom pamćenju (Orwell 2006, 169). Tu se opet primećuje i doza konstruktivizma. Stoga, on ističe ne samo da politički akteri i institucije mogu da utiču na „pisano“ istorijsko pamćenje, već i na lično pamćenje ljudi. Tako nas Orvel uči da političke institucije poseduju dovoljno moći da oblikuju individualno i kolektivno sećanje ljudi.

Iako kolektivno sećanje može uticati na pojedinačna sećanja različitih članova društva, isto tako i ti članovi društva mogu uticati na koji način će se razvijati kolektivno sećanje, koje kao takvo, predstavlja fluidan, promenljivi i manipulativni koncept. Kada se govori o članovima društva koji mogu uticati na kolektivno sećanje, tu se pre svega misli na političke grupe koje okupljaju istomišljenike, koji dele svoju percepciju prošlosti, a koju potom „usađuju“ putem političkih institucija. Međutim, smatramo da se mora naglasiti i da zasebne jedinice mogu imati veliku pokretačku moć koja može stvarati i rušiti svetove.

Primer takve jedinice je bio Adolf Hitler, koji je redefinisao ceo sistem iz temelja na osnovu sopstvenih ideja, a samim tim i uticao tokom svoje vladavine na način na koji Nemci posmatraju svoju prošlost. U to vreme, jedan od naziva Nacističke Nemačke je bio i „Treći rajh“ (*Drittes Reich*), što je trebalo da omogući ponovno uspostavljanje konekcije između tadašnje Nemačke i Drugog nemačkog carstva iz perioda 1871.-1918. i Prvog carstva koje se odnosilo na Sveto rimsko carstvo koje je prestalo da postoji 1806. Naravno, i u ovom slučaju su institucije bile ključne, jer su omogućile da se Hitlerove zamisli ozvaniče i sprovedu u delo. Još jedan primer bi bio svaljivanje krivice na Jevreje za poraz u Prvom svetskom ratu i celokupnu mizeriju Nemačke do 1933. Ovaj primer pokazuje kako usmeravanje kolektivnog sećanja u „pogrešnom“ pravcu može imati katastrofalne posledice.

Potom, moglo bi se tvrditi da je ovo stanovište dobilo svoj oslonac u radovima Karla Marksa i drugih autora koji su se vodili marksističkom paradigmom: „[K]olektivno pamćenje planski kroje pre svega strateške političke elite, a ne obične grupe” (Kuljić 2006, 142). Uz to, dalje objašnjavajući instrumentalnost kolektivnog sećanja iz marksističke perspektive, Kuljić navodi kako ono predstavlja proces u kojem se fabrikuju mitovi u cilju „održanja klasne vladavine“.

Međutim, mi ne mislimo da je nužno tumačiti ovo stanovište pomoću marksističke paradigme. Postoje brojni primeri gde su političke institucije upravljale kolektivnim sećanjem, a da to nije bilo iz marksističkih razloga. Na primer, Srbija predstavlja državu u kojoj se nakon raspada Jugoslavije ekstenzivno manipuliralo kolektivnim sećanjem zarad promovisanja nacionalističkih ciljeva. Isto važi kada je u pitanju izgradnja mitova u demokratskim državama, kao što su na primer Sjedinjene Američke Države (SAD), gde se promoviraju ideali „očeva osnivača“, a često se u javnosti zanemaruje činjenica da su mnogi među njima bili robovlasnici. Koristeći taj primer, možda je preciznije reći da se u javnom diskursu sa intencijom uklanjala činjenica o posedovanju

robova od strane „očevih osnivača“, kako bi na taj način sačuvali nekadašnje ideale i preneli ih u sadašnjost.

Stoga, mi radije smatramo da je dovoljno ovo stanovište podvesti pod institucionalnu paradigmu, koja naglašava značaj institucija prilikom sprovođenja analiza. Iako je cilj političkih elita ostanak na vlasti i promovisanje sopstvene vizije prošlosti, smatramo da nije nužno zalaziti u marksizam radi korišćenja ovog pristupa i da je moguće zastupati ovaj pristup iz klasno neutralne perspektive. Zato mi kreiramo poseban termin koji sublimira prethodno intencionalno, a klasno-neutralno delovanje, usmereno ka oblikovanju kolektivnog sećanja – *upravljanje prošlošću*. Naravno, pod ovim terminom ne podrazumevamo direktnu, apsolutnu i sveobuhvatnu kontrolu prošlosti od strane političkih institucija.

Uz to, naglašavamo značaj i drugih tipova društvenih institucija, kao što su akademski sektor, nevladin sektor i medijski sektor, koje mogu igrati dvostruku ulogu. U zavisnosti od konteksta, ove institucije sa jedne strane mogu da se slože implicitno ili eksplicitno sa postojećim narativom kreiranim od strane političkih institucija, pa na osnovu toga mogu da potpomognu prilikom kreacije i kanalisanju određenog diskursa ka članovima društva. Sa druge strane, ove institucije mogu predstavljati alternativu postojećem „državnom“ narativu koji se obično sprovodi odozgo-nadole, i mogu omogućiti na taj način građanima da kreiraju sopstveni narativ o događajima iz prošlosti, na taj način predstavljajući putanju odozdo-nagore. Pretpostavka je da u društvima sa visokim stepenom demokratije i razvijenim civilnim društvom, potonja opcija postaje izvesnija, nego u društvima sa suprotnim karakteristikama.

Dodatno, ne želimo kao marksisti da dajemo univerzalna objašnjenja i tumačenja motivacija koje leže iza namere institucija da upravljaju prošlošću, jer smatramo da je kontekst veoma bitan. U zavisnosti od konteksta, tj. u zavisnosti da li je država liberalno-demokratska, konsocijativna, nacionalistički ili populistički orijentisana ili socijalistička, od toga će zavisiti i njihova suštinska motivacija iza upravljanja prošlošću. Ukoliko pak želimo neko najopštije ili minimalističko objašnjenje da ponudimo, a koje bi moglo da stoji iza svih konteksta, onda bi to moglo da bude sledeće – upravljanje prošlošću može poslužiti dobijanju ili povećanju političkog legitimiteta. U stanju povećanog legitimiteta, moć političkih aktera se povećava, što im omogućava širi prostor za delovanje. Istovremeno, oblikovanje kolektivnog sećanja utiče i na način na koji se vrši socijalizacija, ali i stvara socijalna kohezija (Hobsbawn 1983, 9).

Ukoliko se pozivamo na prethodne radove, znamo da je Dirkem zastupao klasno-neutralnu viziju kolektivnog sećanja; međutim, već smo prethodno objasnili ograničenost kolektivističkog pristupa i njegovog zanemarivanja političkih institucija. Iz tog razloga, želimo ukratko da skrenemo pažnju na to da je Rigel (Klaus-Georg Riegel) predstavio klasno-neutralnu, a istovremeno institucionalnu ocenu uloge kreacije kolektivnog sećanja. Iako se nastavlja na Hobsbauma, Rigel u stvari govori o izmišljanju tradicija ili upravljanju prošlošću zarad procesa izgradnje nacije (*nation-building*), a kasnije i njenog održanja (Riegel 2000, 75). I ovaj autor najpre stavlja fokus na političke aktere kao „nosioce“ promena kolektivnog sećanja. Potom, dodaje kako se oni koriste prošlošću zarad „dominacije javnog tumačenja simboličkog univerzuma svog društva“. Konačno, prema njemu, ovi akteri usmeravaju kolektivno sećanje u određenom smeru, kako bi se suočili sa modernizacijskim izazovima.

Ukoliko pogledamo Srbiju i sagledamo proces kolektivnog sećanja, primetićemo da je upravljanje prošlošću političkim elitama omogućilo da povećaju sopstveni legitimitet i da se orijentišu u odnosu na suparničke strane koje su takođe prolazile kroz isti proces (Hrvati i Bošnjaci). Prema Mirjani Vasović, po raspadu socijalizma na prostoru bivše Jugoslavije, nastupila je vrednosna dezorijentisanost naroda. Iz tog razloga je nastupio proces „retradicionalizacije“, u kojem su počele da se oživljavaju mitovi, legende, simboli i vrednosti koje su bile napuštene tokom komunizma (Vasović 1998, 103). Period od raspada Jugoslavije je za Srbiju, i ostale bivše Jugoslovenske zemlje, predstavljao prekretnicu koja je na neki način i „zahtevala“ od njih da se repositioniraju i odrede u kojem pravcu žele da se kreću. Posmatrajući suštinu ovog delovanja, primetno je da su se sva tri naroda (tj. Srbi, Hrvati i Bošnjaci) suočavala sa procesom izgradnje nacije i identiteta usmeren odozgo-nadole. Srbija je svoj pravac zadobila ukidanjem socijalističkih simbola, naglašavanjem nacije i srpstva, promovisanjem Kosovskog mita i ponovnog buđenja pravoslavlja. Možemo upravo ovakvu prekretnicu svrstati pod „izazovom modernizacije“ o kojoj je Riegel pričao.

III Diskrepanca između istorije i kolektivnog sećanja

Za sam kraj ovog rada, želeli bismo da predstavimo odnos između istorije i kolektivnog sećanja, jer smatramo da je to neophodno zarad boljeg razumevanja pojma kolektivnog sećanja, a samim tim i njegovih stanovišta.

Sećanje se ponekad poistovećuje sa istorijom, što smatramo da nije ispravno, imajući u vidu da postoje bitne razlike između ova dva pojma. Na primeru Francuske, Bernštajn (Bernstein) prikazuje iskustvo jednog francuskog istoričara koji se bavio analizom Drugog svetskog rata. Utvrđeno je da postoji velika diskrepanca između onoga što piše u arhivama i onoga što je zastupljeno u medijima i popularnoj kulturi. Stoga, prikazuje kako u javnosti postoji pažljivo oblikovani mit koji ističe da tadašnji francuski lider Viši nije bio politički značajan tokom Drugog svetskog rata, pa je tako francuski pokret otpora predstavljen kao reprezent „pravog“ i „istinskog“ duha Francuske; međutim, arhivi pokazuju da su francuske vlasti samostalno deportovale Jevreje u nemačke koncentracione logore, što je i francuska vlast priznala, ali tek pedeset godina kasnije (Bernstein 2004, 166).

Pored toga, slažemo se sa Asmanom (Assmann) koji kaže da sećanje ne predstavlja samo skup događaja iz prošlosti, već kontinuirani proces rekonstruktivne imaginacije ili zamišljanja (Assmann 1997, 10). Značaj kolektivnog sećanja jeste što ono predstavlja jezgro koje ima funkciju da očuva neke istorijske događaje, jer u suprotnom, događaji koji nisu obuhvaćeni ovim pojmom imaju tendenciju da budu zaboravljeni (Assmann 1997, 9). Ako istoriju posmatramo kao proces beleženja događaja iz prošlosti, kolektivno sećanje nasuprot tome predstavlja proces preoblikovanja i ponovnog tumačenja, ali i delimičnog i intencionalnog zaboravljanja određenih delova prošlosti.

Izučavanje istorije i odlasci u arhive nam omogućavaju da uvidimo razliku i stepen distorzije koji postoji između događaja koji su se zaista dogodili i događaja koji su upamćeni, a koji kao takvi predstavljaju deo kolektivnog sećanja. Primer bitke na Kosovu polju 1389. godine predstavlja mitologizovan događaj, kojem su pridodati atributi „sudbonosne“ bitke, a koji u realnosti nije imao toliko značajne geostrateške posledice. Imajući događaje ovog tipa u vidu, Gedi i Elam čak smatraju da je pojam kolektivnog sećanja bliži pojmu mita, a ne istoriji (Gedi i Elam 1996, 31).

Neki navode kako istorija i kolektivno sećanje imaju jednu zajedničku nit, a to je da se oba sastoje iz javno dostupnih društvenih činjenica, dok se razlikuju u tome što je pređašnji pojam posmatran kao „neživi“ pojam, a potonji kao „živi“. Tako Albvaš navodi da je istorijsko sećanje ono koje nema „organsku“ povezanost za društvenim bićem današnjice, dok je kolektivno sećanje sastavljeno iz aktivne prošlosti koje formira naše identitete i u današnjici (iz Olick 2008, 7). Iz tog razloga, razlika između istorije i sećanja nije u sadržaju, već u perspektivi, tj. istorija propoveda iz trećeg lica, dok su sećanja vezana za prvo lice (Poole 2008, 159). Na taj način se pruža priča i razvija epistemološki ili saznajni element sećanja, koji nam omogućava da dobijemo informacije iz prošlosti, ali takođe i normativni element koji nas informiše o našim obavezama koje nasleđujemo iz prošlosti (Poole 2008, 152).

Konačno, Nora (Pierre Nora) smatra da su pojmovi istorije i kolektivnog sećanja dijametralno suprotni, jer se prema njemu, pređašnji se bavi nesavršenom reinterpetacijom i predstavljanjem prošlosti, dok potonji predstavlja afektivni pojam koji gradi veze u sadašnjici. Tako se sećanja posmatraju kao deo konstantne evolucije, otvoreno za ponovna prisećanja i zaboravljanja (Nora 1989, 8); dok se istorija posmatra kao intelektualni projekat, koji bi u sebi trebalo da sadrži kritičnost i analitičnost, a koji kao takav predstavlja način proučavanja fenomena prošlosti. Za istoriju se tako može reći da se fokusira na fakte iz prošlosti, dok su sećanja vezana za simbolički značaj koji događaji iz prošlosti dobijaju u sadašnjosti.

IV Umesto zaključka

Iako izučavanje pojma kolektivnom sećanja nije sveprisutno u politikologiji, ovim radom smo želeli da prikazemo da ovaj koncept zavređuje posebnu pažnju. Ova tema svakako nije mogla biti dubinski istražena u ovom radu, ali uprkos tome, nadamo se da će ovo predstavljati dobru osnovu za neki širi rad u narednom periodu. Dodatno, smatramo da ova oblast istraživanja nije dovoljno zastupljena na Fakultetu političkih nauka na Univerzitetu u Beogradu, pa iz tog razloga težimo da popunimo prazninu u postojećem sistemu naučnog znanja i u ovoj instituciji. Konačno, na više mesta u ovom radu smo se dotakli i Srbije, kao postkonfliktne države koja i dalje traga za sopstvenim identitetom. Zato smatramo da u Srbiji ovakva istraživanja mogu da „urode plodom“. Za kraj ostavljamo sledeći citat koji sublimira dosadašnju raspravu u ovom radu: „Ko kontroliše prošlost... kontroliše budućnost; ko kontroliše sadašnjost, kontroliše prošlost“ (Orwell 2006, 44).

Bibliografija

- Assmann, Jan. 1997. *Moses the Egyptian: The Memory of Egypt in Western Monotheism*. Cambridge, Mass. : Harvard University Press.
- Bal, Mieke. 1999. „Introduction.“ U *Acts of Memory: Cultural Recall in the Present*, autor Mieke Bal, Crewe Jognatan i Leo (eds.) Spitzer, vii - xvii. Hanover: University Press of New England.
- Bernstein, R. J. 2004. „The culture of memory.“ *History and theory*, 43(4) 165-178.
- Bluestein, Jeffrey. 2012. „Human Rights and the Internationalization of Memory.“ *Journal of Social Philosophy*, Vol.43, No1 1 19-32.
- Dirkem, Emil. 1982. *The Rules of the Sociological Method*. New York: Free Press.
- Elster, Džon. 2000. *Uvod u društvene znanosti: Matice i vijci za objašnjenje složenih društvenih pojava*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo.
- Funkenstein, Amos. 1989. „Collective Memory and Historical Consciousness.“ *History and Memory* 5 - 26.
- Gedi, Noa, i Yigal Elam. 1996. „Collective Memory - What Is It?“ *History and Memory*, Vol. 8, No. 1 30-50.
- Griffin, Larry J. 2004. „Generations and Collective Memory" Revisited:.“ *American Sociological Review*, Vol. 69, No. 4 544-557.
- Halbwachs, Maurice. 1950. *La Memoire collective*. Paris: Presses Universitaires.
- Hobsbawn, Eric. 1983. „Introduction: Inventing Traditions .“ U *The Invention of Tradition*, autor Eric Hobsbawn i Ranger Terence (eds.), 1-15. Cambridge : Cambridge University Press.
- Klein, Kerwin Lee. 2000. „On the Emergence of Memory in Historical Discourse.“ *Representations*, No. 69, Special Issue: Grounds for Remembering 127-150.
- Kuljić, Todor. 2006. *Kultura sećanja - teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*. Beograd: Čigoja.
- Lebow, Richard Ned. 2006. „The Memory of Politics in Postwar Europe.“ U *The Politics of Memory in Postwar Europe*, autor Richard Ned Lebow, Wulf Kansteiner i Claudio (eds.) Fogu, 1 - 39. Durham and London: Duke University Press.
- McLemore, Larua Lyons. 2016. „Gray Ghost: Creating Collective Memory of a Confederate Texas.“ U *Lone Star Unionism, Dissent, and Resistance: Other Sides of Civil War Texas*, autor Jesús F. de la Teja, 15-37. Norman: University of Oklahoma Press.
- Nora, Pierre. 1989. „Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire.“ *Representations*, No. 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory. 7-24.

- Olick, Jeffrey K. 1999. „Collective Memory: The Two Cultures.“ *Sociological Theory*, Vol. 17, No. 3 333-348.
- Orwell, George. 2006. *1984*. Beograd: Čigoja štampa.
- Poole, Ross. 2008. „Memory, history and the claims of the past.“ *Memory Studies*, Vol. 1 149 - 166.
- Riegel, Klaus-Georg. 2000. „Inventing Asian Traditions: The Controversy Between Lee Kuan Yew and Kim Dae Jung.“ *Development and Society*, 29 (1) 75-96.
- Štulhofer, Aleksandar. 2000. „Metodološki individualizam, napokon.“ U *Uvod u društvene znanosti: Matice i vijci za objašnjenje složenih društvenih pojava*, autor Jon Elster, 7-15. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo.
- Subotić, Milan. 2009. „Individualna sećanja i politike kolektivnog pamćenja u postkomunističkom stanju.“ *Institut za evropske studije*, br. 149026 170-180.
- Vasović, Mirjana. 1998. *Politička socijalizacija i promene političke kulture*, . Beograd: Institut društvenih nauka.